

WŁASI W BIZANCJUM – DO POCZĄTKU XI WIEKU*

JAROSŁAW DUDEK

ABSTRACT. *The Vlachs in Byzantium – until the beginning of the 11th century.*

Byzantine sources up to the 10th century do not mention the Vlachs, but they contain information about the groups of Romans inhabiting the Avar and Bulgar states in the period between 7th and 10th century. After the conquests of Emperor Basil II, the Balkans returned under the Byzantine rule. However, the Vlachs did not obtain the status of the Romans (*Rhomaioi*) but were treated as semi-barbarian subjects (Bulgarians, Serbs).

STRESZCZENIE. Źródła bizantyńskie do X wieku nie wymieniają Włachów, są w nich jednak informacje dotyczące grup Rzymian zamieszkujących państwa Awarów i Bułgarów w VII–X w. Po podbojach cesarza Bazylego II całe Bałkany powróciły pod władzę bizantyńską. Własi nie uzyskali jednak statusu Rzymian (*Rhomaioi*) lecz potraktowano ich jak półbarbarzyńskich poddanych (Bułgarów, Serbów).

Keywords: Byzantium, descendants of the Romans in the Balkans in the 7th–10th centuries, Vlachs

Słowa kluczowe: Bizancjum, potomkowie Rzymian na Bałkanach w VII–X w., Własi

Author: Jarosław Dudek, Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna st. 9, 65-417 Zielona Góra, Polska: j.dudek@ih.uz.zgora.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-2895-2586>

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXVIII/1, Poznań 2021, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 35–49
ISBN 978-83-66355-68-2, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

doi.org/10.14746/bp.2021.28.2

Mimo bezspornej romańskiej genezy językowej trudno doszukać się bezpośrednich świadectw obecności Włachów w kręgu kulturowym wschodnich Rzymian – Romajów (Ῥωμαῖοι) przed X stuleciem. Odnosi się to nawet do ziem uważanych za ich kolebkę – górzystego interioru zachodnich Bałkanów. Dotychczasowe starania odnalezienia starszych bezpośrednich świadectw obecności Włachów na tych ziemiach nie przyniosły jak dotąd konkretnych ustaleń¹. O Włachach nie wypowiadał się

* Artykuł powstał w ramach projektu NPRH *Włosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje – osadnictwo – dziedzictwo kulturowe* (Projekt nr 0604/NPRH3/H12/82/2014).

¹ T. J. Winnifrith, *The Vlachs. The History of Balkan People*, London 1987, s. 39, 80–87; A. K(azhdan), *Vlachs*, [w:] ODB, t. 3, s. 2183–2184; P. Ş. Năsturel, *Les Valaques Balcaniques aux X–XIII siècles (Mouvements de population et colonisation dans la Romanie grecque et latine)*, „Byzantinische Forschungen” 1979, t. 7, s. 90–92; idem, *Vlacho-Balcanica*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher” 1977, t. 22, s. 221–248; idem, *Vlahii din spatial byzantin şi bulgăresc până la cucerirea otomană*, [w:] *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, Bucureşti 1996, s. 50–82; A. I. Koukoudis, *The Vlachs. Metropolis and*

żaden z ostatnich antycznych historyków (np. Priskos z Panion, Prokopiusz z Cezarei, Agatiasz z Myriny, Teofilakt Symokattes). Podobnie milczeli wczesnośredniowieczni bizantyńscy kronikarze w czasach upadku struktur cywilizacji antycznej na większości obszarów bałkańskich w początkach VII w. (Teofanes Wyznawca i jego kontynuatorzy, patriarcha Nicefor, Jerzy Hamartolos, Józef Genezjos, Jerzy Synkelos). Zabrakło również Włachów wśród posłów w auli cesarskiego pałacu (*De cerimoniis*), milczą na ich temat zachowane leksykony (np. „Księga Suda”), redagowane w IX–X w. wykazy tematów (tzw. „taktikony” Uspienskiego, Beneševića, Oikonomidësa) czy sporządzone przed 1000 r. podręczniki wojskowości (np. „Strategikon” PseudoMaurycego, „Tactica” Leona VII Mądrego). W wykazach kościelnych sporządzonych przed 1000 r. (*Notitiae episcopatum*) nie odnotowano istnienia żadnego biskupstwa włoskiego podległego patriarsze Konstantynopola czy arcybiskupowi Bułgarii. Nie uwzględnili Włachów w swoich żywotach świętych lub opisach cudów ówczesni hagiografowie. Nie znaleziono także, jak dotąd żadnej pieczęci (bulli) z tamtego okresu, której wystawca deklarował swoją własną tożsamość. Żaden z bizantyńskich autorów przed końcem X stulecia nie posłużył się mianem Włachów w celu identyfikacji którejkolwiek ze społeczności wschodniej połowy *Romanitas*, włącznie z regionami zdominowanymi przez barbarzyńców (Longobardów, Gepidów, Słowian, Awarów, Bułgarów, Węgrów, Pieczyngów) w latach 500–1000².

Do podobnych spostrzeżeń można również dojść uwzględniając inne źródła powstałe w bizantyńskim kręgu kulturowym. Wprawdzie na kartach „Powieści dorocznej” Własi są mieszkańcami dorzecza dolnego Dunaju jeszcze zanim „nazwano ziemię ruską” i „przywołano Ruryka” – dwóch kluczowych dla dziejów Rusi wydarzeń

Diaspora, Thessaloniki 2003, s. 83, 148, 219, 272–273, 324, 422; U. Fiedler, *Pochodzenie ludności romańskiej (Włochów i Rumunów) na Półwyspie Bałkańskim. Głos w dyskusji*, „Acta Archeologica Carpathica” 1997–1998, t. 34, s. 119–134; I. Czamańska, *Problem pochodzenia Włochów*, [w:] *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, pod red. M. Salamona i J. Strzelczyka, Kraków 2004, s. 327–335; R. M. Feraru, *Vlahii din Peninsula Balcanică în lumina izvoarelor literale bizantine din secolele X–XII*, [w:] *Quaestiones Romanicae. Lucrările colocviului internațional „Comunicare și cultură în România europeană” (ediția I, 15–16 iunie 2012)*, Szeged 2012, s. 44–56; F. Curta, *Eastern Europe in the Middle Age. (500–1300)*, Leiden–Boston 2019, s. 671; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica, II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, 1983, s.v. Βλάχοι. Obszerna antologia źródeł proveniencji bizantyńskiej opublikowana w latach 1975–1982 pod patronatem Akademii Nauk w Bukareszcie (FHDR III–IV) dotyczy szeroko pojmowanej obecności różnych etnosów (nie tylko romańsko-języcznych) na ziemiach południowo-wschodniej Europy ze szczególnym uwzględnieniem obecnego państwa rumuńskiego od schyłku czasów antycznych aż po XV w. Por. D. Dvoichenko-Markov, *The Vlachs. The Latin Speaking Population of Eastern Europe*, „Byzantion” 1984, t. 54, s. 508–526; A. G. Lazarou, *L’Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Thessaloniki 1986; Z. Mirdita, *Balkanski Vlasi u svijetlu podataka Bizantskih autora*, „Povijesni prilozi” 1995, t. 14, s. 25–115.

² Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do materialnych śladów po ewentualnych przodkach Włachów. Tego rodzaju danych o różnych pasterskich społecznościach zamieszkujących Balkany w wiekach średnich, zebranych za pośrednictwem archeologów stopniowo przybywa, jednak ich specyfika nadal utrudnia identyfikację tożsamości etnicznej wytwórców lub posiadaczy. Zob. E. Nallbani, *Transformations et continuité dans l’ouest des Balkans: le cas de la civilisation de Komani (VI–IX siècles)*, [w:] *L’Illyrie méridionale et l’Epire dans l’Antiquité. IV. Actes du IV colloque internationale de Grenoble, 10–12 octobre 2002*, ed. P. Cabannes, J. L. Lamboley, Paris 2004, s. 481–490.

datowanych na lata 6360 AM (tj. 852 AD) i 6370 AM (862 AD). Niemniej w pierwszej części „Powieści” zaliczeni do potomków Jafeta Własi (*вольхва*) pojawiają się w inspirowanym tradycją biblijną (Rdz 10), spisie 72 narodów świata, co można potraktować jako symboliczne ich osadzenie w ramach dziejów powszechnych³. Redaktorzy latopisu kojarzyli Włachów z genezą migracji Słowian nad Dniepr, bowiem ci ostatni z racji właskich prześladowań mieli porzucić swoje dotychczasowe naddunajskie siedziby i powędrować na północ za Karpaty, stąd zaś na późniejsze ziemie ruskie:

Волхомъ бо нашедшемъ на словѣни на дунайския, и сѣдшемъ в них и насиляемъ имъ, словѣни же ови пришедше сѹдоша на Вислѹ. [...] Тако же и ти словѣне пришедше сѣдоша по Днѣпру⁴

Kolejna wzmianka o Włachach pojawia się w kontekście migracji Węgrów. Ci, najpierw w dawnych czasach będąc sojusznikami cesarza Herakliusza (610–641), mieli wypędzić Włachów z ówczesnych siedzib nad Dunajem:

Посемъ придоша угри бѣли, и (прогнав волхов) паслѣдиша землю словѣнску. Си бо угри почаша быти пр-Ираклини цари [...]⁵.

Następnym, lepiej osadzonym w historycznej rzeczywistości jest przekaz datowany na 6406 r. AM (892 AD). Migrujący ze wschodu Węgrzy mieli podążyć z nad Dniepru do Panonii, gdzie ujarzmili Włachów oraz pozostałych tam Słowian:

Идоша угри мимо Киев [...]. Пришедше от вѣстока и устремшася чересь горы велика яже прозвашася горы Угорьския, и почаша воевати на живущая ту волохи и словѣни. Седяху бо ту преже словѣни, и волохове прияша землю словенську⁶.

Apogeum węgierskich imigracji na ziemie Europy środkowej i południowej przypada na ostatnie dekady IX stulecia⁷. Na podstawie cytowanych fragmentów „Powieści” można się spodziewać, że jej redaktorzy dysponowali informacjami o Włachach pochodzącymi już z tego okresu. Rzeczywiście, w opinii językoznawców pierwsze ślady terminu „Włach (*wolchъ, walchъ, wlachъ*)” w dialektach słowiańskich można datować na okres po 600 r. Był on zapożyczeniem z języków ludów germańskich z dorzecza dunajskiego mających styczność z tamtejszymi Słowianami⁸.

³ PVL, s. 10. Zob. G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2000, s. 290.

⁴ PVL, s. 11.

⁵ PVL, s. 14.

⁶ PVL, AM 6406, s. 21. Zob. В. Д. Королюк, *Волохи и Славяне русской летописи*, Кишинев 1971.

⁷ Zob. m.in. A. Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest 1996, s. 331–338; G. Kristó, *Hungarian History in the Ninth Century*, Szeged 1996, s. 195–198, 200–201.

⁸ W. Swoboda, A. Wędzki, *Wolosi*, [w:] SSS, t. 6, cz. 2, Wrocław 1980, s. 576–583; G. Holzer, *Der Walchen-Name im frühmittelalterlichen Slavischen*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 177–181;

Jednak jego droga na karty najstarszego staroruskiego latopisu (XI–XII w.) wymagała jeszcze udziału pośredników. Najstarszą z chronologicznego punktu widzenia partię „Powieści” sporządzono na podstawie bizantyńskich kronik. Jako podstawowy materiał posłużyła zapewne prac Jerzego Mnicha Hamartolosa, opisującego dzieje powszechne od Stworzenia świata do 842 r., uzupełniony o anonimową kontynuację doprowadzoną do połowy X w.⁹ Trudno jednak precyzyjnie ustalić w jakich okolicznościach Własi znaleźli się w latopisie. Czy nastąpiło to dzięki pierwszym redaktorom „Powieści” aktualizującym teksty bizantyńskich pierwowzorów w ciągu XI stulecia? Możliwe, że zawdzięczają to sukcesorom tradycji cyrylometodejskiej, bardzo aktywnym w różnych krainach położonych w środkowej i dolnej części dorzecza Dunaju na przełomie IX–X w. Intensywne przyswajanie przez te środowiska dorobku bizantyńskiej chronografii nastąpiło w świeżo schrytyanizowanej w ok. 864 r. Bułgarii. Chronologia tego procesu jest trudna do ustalenia, najczęściej łączona z okresem panowania Symeona Wielkiego (893–927). Dopiero w ostatnich latach coraz częściej zaczyna być doceniana ranga środowisk tłumaczy pracujących pod patronatem drugiego z cesarzy bułgarskich – Piotra I Symeonowicza (927–967). Udostępniane są kolejne dane umożliwiające ustalenie chronologii obecności Włachów w starocerkiewnosłowiańskich translacjach bizantyńskich kronik. Prawdopodobnie stanowi ona pokłosie wiedzy przyswojonej przez tłumaczy Hamartolosa już po migracji Węgrów do Panonii w końcu IX w.¹⁰

Powyższe milczenie źródeł nie musi jednak oznaczać braku obecności właskich protoplastów na dawnych ziemiach rzymskich. Bizantyńczycy nawet w Ciemnych Wiekach nie zapominali o potomkach mieszkańców starego świata rzymskiego żyjących w utraconych prowincjach Półwyspu Bałkańskiego. Bez wątplenia podstawowym kryterium dla tamtego okresu (VII–IX w.) była przynależność wyznaniowa. Zaobserwować można w takim wypadku charakterystyczną postawę. Wobec zubożałych społeczności wczesnośredniowiecznej Dalmacji, których członkowie pozostali chrześcijanami i uporczywie walcząc z przeciwnościami losu trwali w swoich nadmorskich miastach i osadach, równocześnie dochowując wierności cesarzowi, nie żywiono wątpliwości. Autorzy bizantyńscy mając świadomość ich przynależno-

P. Wesinger, *Die Romanen im frühmittelalterlichen bayerisch-österreichischen Raum aus namenkundlicher und sprachwissenschaftlicher Sicht*, ibidem, s. 95–98.

⁹ Chętnie wykorzystywany również w późniejszych czasach przez staroruskich tłumaczy i chronografów. Zob. A. K(azhdan), A. C(utler), *George Hamartolos*, [w:] ODB, t. 2, s. 836; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, op. cit., s. 101 (przyp. nr 335), 288–299.

¹⁰ G. Podskalsky, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgaren und Serbien. 865–1459*, München 2000, s. 471–480. Por. Z. Brzozowska, A. Nikolov, *The Culture*, [w:] *The Bulgarian State in 927–969. The Epoch of Tsar Peter I*, eds. M. J. Leszka, K. Marinow, Łódź–Kraków 2018, s. 347–379. *Zapóżyczona czy własna wizja dziejów powszechnych? Wpływ autorów bizantyńskich na świadomość historyczną Słowian Południowych i Wschodnich (na przykładzie opowieści o Mahomecie i „Historii paulicjan” Piotra z Sycylii)*, [w:] *Widmo Mahometa, cień Samuela. Cesarstwo bizantyńskie w relacji z przedstawicielami innych religii i kultur (VII–XV wiek)*, red. Z. A. Brzozowska, M. Leszka, K. Marinow, T. Wolińska, Łódź 2020, s. 13–44.

ści do romańskiej rodziny językowej, nadal traktowali ich jako specyficzną, niegreckojęzyczną grupę „Rzymian (Ῥωμαῖνοι)”¹¹. Natomiast zauważalni na Bałkanach jeszcze w VIII w. tzw. „Skamarowie (Σκαμαροι)”, uznani przez kronikarza Teofanesa Wyznawcę (ok. 760–817) za odstępców od wiary chrześcijańskiej i zapewne rzymskiego porządku, niezależnie od języka, którym się posługiwali, w żadnym wypadku nie mogli liczyć na wyrozumiałość władzy bizantyńskiej¹².

Między tymi dwoma skrajnymi postawami Bizantyńczyków wobec wspomnianych epigonów dawnego świata zarejestrować również można w ich źródłach sytuacje pośrednie. Ci mieszkający północnych Bałkanów, którzy u progu VII stulecia znaleźli się w strefie dominacji barbarzyńców, nadal tworzyli zwarte społeczności zamieszkujące różne obszary na północ od tzw. „linii Konstantyna Jirečka” (rozgraniczającej strefę języka greckiego od obszaru zdominowanej przez użytkowników języka łacińskiego u schyłku dziejów antycznych). Jedynym sposobem na uniknięcia życia wspólnie z barbarzyńcami była migracja na ziemie pozostające pod władzą cesarza i jego urzędników, pod warunkiem że pozwalały na to okoliczności. Przykładem tego była migracja pewnej społeczności ze świata barbarzyńców, do której doszło w 680 r. i która została opisana w „Cudach świętego Demetriusza”. Wędrowcy mieli być potomkami Rzymian, którzy przez 60 lat pozostawali w niewoli Awarów.

¹¹ DAI, cap. 29, 30, 31, s. 122, 146, 148. Zob. A. Kotłowska, *Uwagi do przekładu*, [w:] *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. Zeszyt 6, pisarze wieku XI*, tłumaczenie i komentarz A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013, s. 5–9. Wyjątkowo nawet lokalna tradycja dalmatyńskich „Rhomanoi” mogła zostać przyswojona przez autorów, planujących implantowanie do poufnego traktatu politycznego wybranych elementów z historii tutejszych Rzymian i okolicznych barbarzyńców. Zob. C. Vătăşescu, *L'ethnonyme Romanus en dalmatie et roumain*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 2010, t. 48, nr 1, s. 71–76; T. Živković, *De Conversione Croatorum et Serborum. A Lost Source*, Belgrade 2012; F. Borri, *Dalmatian Romans and their Adriatic friends: Some further remarks*, [w:] *Transformations of Romanness: Early Medieval Regions and Identities*, ed. W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni and M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin–Boston 2018, s. 243–244, 249, 251. Niejako siłą przyzwyczajenia zdefiniowano etniczność pielgrzymów z tesalskiej Larissy podążających w 904 r. do relikwii św. Demetriusza w Tesalonice. W jednym z późniejszych opisów poczynionych nad nimi cudów określono ich tożsamość jako „Italów (οἱ ἰταλιῶται)” Zob. *Miracula Sancti Demetrii*, III, [w:] *Migne, Patrologia Graeca*, vol. 118, col. 1389, cyt. za A. Risos, *The Vlachs of Larissa in the 10th century*, „Byzantinoslavica” 1990, t. 51, nr 2, s. 202–207.

¹² *Theophanis Chronographia*, AM 6256, rec. C. De Boor, vol. I, Lipsiae 1893, s. 436¹⁶⁻²⁰; *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian. Seria grecka, z. 3, Pisarze z VII–X wieku*, wydali. A. Brzóstkowska, W. Swoboda, Warszawa 1995, s. 54: „Schwymano także Christianosa, odstępcę od wiary chrześcijan i przywódcę Skamarów, któremu w zabudowaniach świątyni Świętego Tomasza, odcięto ręce i stopy, następnie zaniesiono do lekarzy, aby go żywcem rozcięli aż po pierś dla zapoznania się z budową człowieka. W takim stanie rzucono do ognia”. Skamarowie są obecni raczej w starszych źródłach z V–VI w. Zasadniczo byli postrzegani jako grupa funkcjonująca na marginesie społeczeństwa antycznego zarówno w czasach panowania ostatnich cesarzy rzymskiego Zachodu, jak i rządów barbarzyńskich królów nad Italią. Zob. J. Prostko-Prostyński, *Gli scamari. Considerazioni sulla loro identità*, „Bulletino dell’Istituto storico Italiano per il Medio Evo Archivio Muratoriano” 1993, t. 99, nr 1, s. 279–300. Pojawiły się również próby identyfikacji ich jako buntowników występujących przeciwko rzymskiemu ładowi w krainach naddunajskich od Noricum po Trację, analogicznie jak to czynili w zachodnich prowincjach „Bagaudowie” (*latrones.... quos vulgus scamaras apellabat*). Zob. A. Д. Дмитрев, *Движение скамаров*, „Византийский Вренник” 1952, t. 5, nr 30, s. 3–14.

[...] opowiedzieliśmy kolejno o Sklawenach i Awarach, którzy ograbili prawie całe Illyrikum, a więc prowincje: obie Panonie, dwie Dacje, Dardanię, Myzję, Prewalitanię, rejon Rodope we wszystkich prowincjach, ponadto Trację aż do wielkich murów Bizancjum i inne miasta, i ośrodki. Wspomniany kagan całą ludność przesiedlił na teren Panonii nad Dunajem – stolicą tej prowincji dawniej było Sirmium – tam więc – jak się podaje – przeniósł całą ludność wziętą do niewoli, jako jemu ostatecznie podporządkowaną. Od tamtego czasu [obywatele podbitych prowincji] pozostawali w związkach z Bułgarami, Awarami i innymi narodami, a z tych związków rodziły się dzieci, tak że ludność stała się bardzo liczna. Każdy syn przejmował od ojca tradycję przodków oraz dążenia swego plemienia, zgodnie z charakterem Romajów. [...] Jeden drugiemu opowiadał o siedzibach ojców, wzajemnie wzniecając w swoich sercach żądze ucieczki. [...] Kagan Awarów, traktując ich jako odrębny naród, zgodnie ze zwyczajem panującym w plemienu wyznaczył im przywódcę imieniem Kuber¹³.

Powinnością owych „Sermezjan (Σερμησαῖοί)” miała być służba pogańskiemu kaganowi, świadczona zbrojnie na różnych wyprawach Awarów. Tworzyli mieszaną etniczną grupę, posiadając własnych naczelników utrzymali jednak odrębność od ciemiężycieli. Kluczową dla ich tożsamości była świadomość rzymskiej genezy, wyrażająca się w pamięci o kraju przodków i zapewne wierności chrześcijańskiej wierze. Ich przywódca Kuber wykorzystując wojnę domową osłabiającą państwo Awarów udał się ze swoimi na południe, ku Tesalonice. Po przybyciu pod jej mury, „Sermezjanie” za zgodą cesarza i miejscowych urzędników bizantyńskich osiedlili się na pobliskich ziemiach, gdzie mieli odtąd żyć ich potomkowie¹⁴. Historia ta utrwalona prawdopodobnie krótko przed 700 r. przez anonimowego autora wydaje się być istotna przy śledzeniu losów potomków Rzymian na pograniczach dawnego świata antycznego. Niezależnie od komplikacji jakie spowodowała obecność „Sermezjan” w sąsiedztwie Tesaloniki, aspiracji Kubera i jego współpracowników do założenia autonomicznego władztwa na pograniczu, ich powrót do ojczyzny przodków przyciągnął zainteresowanie autorów „Cudów św. Demetriusza”, którym to wydarzenie przypominało biblijną Księgę Wyjścia. Repatrianci z kaganatu Awarów nie tworzyli zwartej grupy i w konsekwencji stopniowo się rozproszyli po różnych miastach i okolicach Romanii. Nazwa „Sermezjan” zaniknęła w VIII w. i nie jest zarejestrowana w późniejszych źródłach, mimo że podążając za Kubrem mieli być oni licznym ludem (λαός ἀπειρος καὶ πάμπολος)¹⁵.

¹³ *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la penetration des Slaves dans les Balkans. I. Le texte*, „Cinquième miracle”, 284–286, ed. P. Lemerle, Paris 1979, s. 227–228. Polski przekład (z nieznacznymi modyfikacjami): *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. Zeszyt 2. Pisarze z V–X wieku*, wydali A. Brzóstkowska, W. Swoboda, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989, s. 210–211.

¹⁴ *Ibidem*, s. 285.

¹⁵ Niejasna wydaje się chronologia początków niewoli awarskiej, wymienione w opisie 60 lat sugeruje, że deportacje bałkańskich Rzymian nastąpiły ok. 620 r. Tymczasem największe natężenie najazdów awarskich miało miejsce w pierwszej dekadzie VII w. lub bezpośrednio przed 626 r. Pośród imigrantów z kaganatu oprócz potomków Rzymian byli również członkowie różnych społeczności stepowych zaliczanych do szeroko pojmowanych ludów tureckich. Kuber (Kubrat) to imię pochodzenia tureckiego, podobne do żyjącego w VII w. władcy położonej na stepach pontyjskich tzw. „Wielkiej Bułgarii”. Zob. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica, II*. op. cit., s.v. „Κοβραῖτος”. Po jej rozpadzie część Bułgarów uciekając przed zwycięskimi Chazarami wywędrowała na zachód, do Italii i na obszar kaganatu Awarów. Grupa ucie-

Kolejne grupy uciekinierów spod jarzma barbarzyńców można dostrzec wraz z procesem narodzin i krzepnięcia potęgi państwa Bułgarów nad dolnym Dunajem pod koniec VII w. Ich władcy w ciągu kolejnych wieków podbili większość społeczności centralnych i północnych Bałkanów. W tych okolicznościach status bułgarskich poddanych przypadł zarówno przybyłym wcześniej grupom Słowian, jak i miejscowym społecznościom posługującym się dialektami romańskimi i trackimi. Pierwsi, wzorem „Sermezjan” nierzadko emigrowali na południowe ziemie Bałkanów pozostające pod władzą cesarza. Liczebność ich grup szacowano w dziesiątkach tysięcy ludzi¹⁶. Pamiętać jednak należy, że mimo prawdopodobnej dużej skali takich przypadków większość Słowian nad dolnym Dunajem pozostała w granicach państwa Bułgarów, co zapewne sprzyjało postępowi sławizacji tego organizmu politycznego od drugiej połowy IX w. Podobnie zapewne postąpiła większość potomków Rzymian i Traków, którzy znaleźli się pod panowaniem następców Asparucha. Wybór dokonany przez „Sermezjan” oraz poddanych Bułgarów był tylko jedną z opcji, jakie rysowały się przed poddanymi różnymi barbarzyńskimi władcami.

Większość z autochtonów próbowała raczej szukać sposobów na przetrwanie w dotychczasowych siedzibach. Potencjalni protoplaści Włachów byli dostrzegalni dla zdecydowanej większości bizantyńskich autorów, pomijając ewentualnych apostatów, przede wszystkim jako chrześcijanie bez wnikania w etniczne niuanse. Jednak zainteresowanie ich losem przejawiano sporadycznie, wypowiedzi na ich temat pojawiają się tylko w kontekście niewoli i ewentualnych represji ze strony swoich pogańskich władców. Były one uwarunkowane czynnikami politycznymi (wojnami bizantyńsko-bułgarskimi czy napięciami wśród bułgarskich elit)¹⁷. Przyjęcie chrze-

kinierów pod wodzą Asparucha przeniosła się nad dolny Dunaj, gdzie po 683 r. założyli własne państwo i pokonali wojska cesarza Konstantyna IV „Pogonata” (668–685) próbującego im to uniemożliwić. Reperkusje tego wydarzenia mogły wpłynąć na przekaz zamieszczony w „Cudach św. Demetriusza”, Kuber występuje również jako inicjator powołania odrębnego władztwa na zachodnich Bałkanach. Nowa siedziba jego ludu „pole Keramesion (τόν Κεραμήσιον κάμπιον)” jest lokalizowana w kotlinie Pelagonii, na zachód od Tesaloniki. Zob. *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la penetration des Slaves dans les Balkans*. II. Commentaire par P. Lemerle, Paris 1981, s. 137–162; H. Ditten, *Etnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin 1993, patrz roz. pt. „Fluchtbewegungen aus den ‘Barbaren’- Reichen auf der Balkanhalbinsel”, s. 68–72; Migracja „Sermezjan” stała się podstawą do uznania ich za protoplastów Włachów żyjących w później w górach i na wyżynach zachodnich Bałkanów. Nie uwzględnia ona jednak komplikacji związanych z przystosowaniem się społeczności z rolniczej Panonii do pastoralnej gospodarki górskiej zachodnich Bałkanów. Zob. M. Pillon, *L'exode des „Sermésiens” et les grandes migrations des Romains dans les Balkans durant le Haut Moyen Âge*, „Études Balkaniques” 2002, t. 3, s. 103–141. Pojawiają się również opinie, wskazujące na możliwość pochodzenia „Sermezjan” spośród społeczności dawnych rzymskich prowincji nad środkowym i górnym Dunajem (Panonia, Noricum). Ich przywódcy współtworzyli elity kolejnych barbarzyńskich królestw (Hunów, Gepidów, Longobardów) w V–VI w. Zob. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr.*, München 1988, s. 232–235.

¹⁶ H. Ditten, op. cit., s. 72.

¹⁷ Fala takich represji nastąpiła m.in. za panowania chana Omortaga (814–ok. 831), ich ofiarą oprócz pojedynczych biskupów pochodzących z Bizancjum, padli również miejscowi chrześcijanie z południowego i zachodniego pogranicza Bułgarii. Zob. *Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber Vita Basilii Imperatoris*, cap. 4, rec. I. Ševcenko, Berlin–Boston 2011, s. 20; *Ioannis Scylitzae*

ścijaństwa przez Borysa I Michała (852–889) doprowadziło do formalnej niwelacji tych różnic po 865 r. Skoro wszyscy poddani bułgarskiego władcy stali się chrześcijanami (przynajmniej nominalnie) to przestano ich definiować z racji ich statusu plemiennego czy posługiwania się językiem greckim lub narzeczem romańskim. Dla Bizantyńczyków wszyscy chrześcijańscy poddani Symeona i Piotra I są już odtąd Bułgarami. Stąd bizantyńscy autorzy nawet opisując konflikty z bułgarskimi cesarzami nie rozróżniają ich poddanych z racji używanych przez nich języków (starobułgarskiego, słowiańskiego czy romańskiego)¹⁸.

Przełom przynoszący wojny zakończone aneksją państwa Bułgarów w 1018 r. Odtąd pojawiają się pierwsze i częste wypadki posłużenia się przez autorów bizantyńskich nazwą Włachów. Niektóre z nich odnoszą się do ich przeszłości zarówno w bliższej, jak dalszej perspektywie chronologicznej. Zasadniczo podkreślają związki Włachów z powinnościami wojskowymi, ale pojawiły się również pierwsze odniesienia do ich struktur kościelnych w podbitej Bułgarii.

Z tekstu pochodzącego z drugiej połowy XI w. wynika, że w ok. 985 r. w temie Hellada, położonym na południe od starej granicy bułgarsko-bizantyńskiej, istniało stanowisko „naczelnika Włachów (τὴν ἀρχὴν τῶν Βλάχων Ἑλλάδος) które sprawował Nikulitzas, krewny autora tekstu¹⁹. Z czasów wojen bułgarsko-bizantyńskich pochodzą również oskarżenia Włachów o włóczęgostwo i akty bezprawia popełniane w niedostępnych górskich okolicach zachodnich Bałkanach²⁰. Żyjący później na dawnym pograniczu krewniak Nikulitzasa bardzo surowo wypowiadał się o Włachach jako ówczesnych poddanych bizantyńskich cesarzy. Ich postęпки, jak twierdził, były owocem ich niechlubnej historii:

Synopsis Historiarum, rec. H. Thurn, Berlin–New York 1973, (dalej cyt. Ioan. Scylitz), s. 117–118. Zob. C. Mango, *Historia Bizancjum*, przekł. M. Dąbrowska, Gdańsk 1997, s. 30–31. Por. J. Bonarek, *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w kronice Jana Skylitzesa*, Toruń 2003, s. 58–60.

¹⁸ Obecność wśród poddanych Borysa-Michała czy Symeona Wielkiego osób o romańskim rodowodzie sugerują dane prosopograficzne: *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867–1025)*, red. F. Winkelmann, Berlin 2013, nr 21227: „Cerbula”; nr 26433: „Petrus”; nr 27433: „Sundica”. Zob. St. Brezeanu, *Greco-Romains au Bas-Danube sous le règne du tsar Boris-Michael*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 1981, t. 19, nr 4, s. 643–652. W tych okolicznościach nazwa Romajów wydaje się być zastrzeżona dla walczących z Bułgarami poddanych cesarza oraz tych z nich, którzy znaleźli się w niewoli w nieodległej perspektywie czasowej. Zob. J. Bonarek, *Romajowie i obcy*, op. cit., s. 59, przyp. nr 56.

¹⁹ *Советы и рассказы Кекавмена. Поучение византийского полководца з XI века*. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г. Г. Литаврина. Издание второе, переработанное и дополненное, Санкт Петербург 2003, s. 298₃. Tem Hellady z głównym ośrodkiem w antycznych Tebach został utworzony pod koniec VII w. Po czterech wiekach graniczył od północy z państwem bułgarskim aż do jego podboju w 1018 r. Położona nieopodal Tesalia zyskała w późniejszych wiekach miano „Wielkiej Włachii”. Zob. T. E.G(regory), *Hellas*, [w:] ODB, t. 1, s. 911; M. Цветковић, *О стампе Влаха Хеладe у матемском систему*, „Зборник радова Византолошког института” 1018, t. 55, s. 45–64.

²⁰ Ioan. Scylitz., s. 329₉, Zob. E. Stănescu, *Byzantinovlachica I. Les Vlaques à fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine la peninsule balkanique*, „Revue des études sud-est européennes” 1968, t. 6, nr 3, s. 407–438, zwłaszcza 407–415.

[...] ród Włachów jest całkowicie niegodny zaufania i zepsuty i nie dochowuje prawdziwej wiary ani Bogu, ani cesarzowi, ani krewnym, ani przyjaciółom, ale usiłuje wszystkich oszukać, często kłamie i jeszcze więcej kradnie, każdego dnia składa najbardziej uroczystą przysięgą przyjaciółom, by szybko ją złamać [...] knując w ten sposób, aby oszukać prostych ludzi. Nikomu nigdy nie dochowali wierności, w tym i dawnym cesarzom Rzymian, dlatego cesarz Trajan walczył z nimi, rozgromił i ujarzmił. Ich król Decebal został zabity, zaś jego głowę wbito na włócznię w mieście Rzymian. Wiedzą, że Własi to Dakowie i Bessowie. Kiedyś mieszkali nad rzekami Dunaj i Saos, którą nazywamy Sawą, gdzie teraz żyją Serbowie w trudno niedostępnych okolicach. Będąc pewni niedostępności swoich siedzib udawali przyjaźń i wierność dawnym rzymskim cesarzom, napadając na ziemie Rzymian. Dlatego, jak mówię, rozgniewani Rzymianie ich rozgromili. Własi, uciekając z tamtych stron, rozproszyli się po całym Epirze i Macedonii, zaś większość zamieszkała w Helladzie. Są tchórzliwi, mają zajęte serca, ich gwałtowność bierze się z tchórzostwa. Dlatego ostrzegam was, abyście nigdy im nie dowierzali (tłum. J. D.)²¹.

Po nastaniu na Bałkanach pokoju próbowano jednak wdrożyć Włachów w karby nowego porządku. W świetle noty „Roczników z Bari” z 1027 r., na oddziały szykowane do podboju Sycylii złożyły się kontyngenty z pośród różnych starych i nowych poddanych Bizancjum, m.in. z Włachów (*Valachorum*)²². Krótco wcześniej cesarz Bazyl II (976–1025) po ustaniu walk w Bułgarii w przywileju dla jej autokefalicznego arcybiskupa stwierdzał, że wszyscy Własi podlegający kościelnej zwierzchności tego hierarchy muszą mu płacić podatek *kanonikon*, w takim samym wymiarze jak pod rządami dawnych władców tego kraju²³.

Poczynając od XI w. Własi są społecznością wyraźnie rozpoznawalną przez Bizantyńczyków, aczkolwiek niekoniecznie w pozytywnym świetle. Ich etnonim, jak wynika z ustaleń językoznawców, posiada barbarzyńską genezę. Prawdopodobnie z tego powodu długo nie funkcjonował w sferze literackiej i nomenklaturze Bizancjum, gdzie często sięgano po antyczne stylizacje²⁴. Dlatego w późniejszych wiekach wy-

²¹ *Советы и рассказы Кекамена*. op. cit., s. 284_{22-29*}, 28_{61-5*}. Zob. J. Dudek, *Status Wołochów w jedenastowiecznym Bizancjum* (wg. „Rad” *Kekaumena*), „Balkanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 35–52.

²² *Annales Barenis*, a. 1027, [w:] MGH SS, t. 5, ed. D. Pertz, Hanover 1844, s. 53. Kronikarz błędnie datował te przygotowania, skoro cesarz Bazyl II zmarł w grudniu 1025 r. przed planowaną sycylijską ekspedycją. O wkładzie Włachów do militarnych struktur państwa bizantyńskiego w X–XI w. zob. Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников*, [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт Петербург 1999, s. 134, 137–138, 157–160.

²³ Й. Иванов, *Български старини из Македония*, София 1931 [przedruk: Sofia 1971], s. 560–561. Por. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, bearbeitet von F. Dölger, A. E. Müller, A. Beihammer, 1 Teil, 2 Halband *Regesten 867–1025*, München 2003, nr 806, 807, 808; bearbeitet von F. Dölger, Teil 3. *Regesten 1204–1282*, München–Berlin 1932, nr 1992; *Sigiliony Bazylego II*, [w:] *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian, z. 4, Pisarze z VIII–XII wieku*, red. A. Brzostkowska, W. Swoboda, Warszawa 1997, s. 105–123. Zob. A. P(apadakis), *Kanonikon*, [w:] ODB, t. 2, s. 1102–1103. W niektórych regionach arcybiskupstwa Bułgarii Własi stanowili na tyle liczną społeczność, że w późniejszych wiekach określano jedną z jej struktur jako „eparchia Włachów”. Zob. M. Gyóni, *L'évêque vlaqué de l'archevêche bulgare d'Achris aux XI–XII siècles*, „Études slaves et roumaines” 1948, t. 1, s. 148–159, 224–233; П. Бубало, *Влахо епископ или влахоепископ*, „Зборник радова византолошког института”, 2001–2002, t. 39, s. 197–220.

²⁴ W tradycji monastycznej Athosu pojawia się informacja o społeczności Wlachorynchinów (Βλαχορηχίνων), którego nazwa wskazuje na mieszany własko-słowiański skład. Mieli oni przybyć oko-

kształceni Bizantyńczycy próbowali zastąpić nazwę Włachów antykwarycznymi odpowiednikami – „Getów” czy „Daków”. Trzy stulecia przed pierwszą wzmianką o Włachach bizantyńscy uciekinierzy spod jarzma Awarów, aby określić swoją tożsamość posłużyli się „wymyślonym” określeniem pochodzącym od nazwy Sirmium – metropolii kwitnącej ongiś na peryferiach Imperium Romanum. Odzwierciedla to zawartość pieczęci Maura, jednego z wodzów Kubera. Datowana na przełom VII/VIII w. ołowiana bulla została wystawiona przez „Maurosa, patrikiosa i archonta Sermezjan i Bułgarów”²⁵. Takich starań nie podejmowano już w czasach Bazylego II i jego następców.

Zapewne przed IV w. rzeczywiście istniał, w formach uchwytnych dla językoznawców, wspólny apelatyw: „volcae”, „walxa”, „walth”, „walah”, „walen”, „welsh” obecny w językach różnych społeczności barbarzyńskich, w szczególności Germanów. Początkowo służył do definiowania Rzymian w ogóle bez precyzowania lokalizacji ich siedzib w Europie południowo-wschodniej. Stopniowo zaczął się odnosić do różnych romańskich społeczności żyjących we wczesnym średniowieczu nad górnym Dunajem, w Alpach, w zachodniej części dorzecza Renu czy w Brytanii²⁶. W bliżej

lice Athosu już za panowania jednego z ikonoklastycznych cesarzy, czyli w latach 730–787 lub 815–843. Rychninowie wg. „Cudów św. Demetriusza” to jedno z plemion słowiańskich osiadłych w okolicach Tesaloniki pod koniec VI w. Problem w tym, że obecność Wlachorynchinów na Athosie poświadcza napisana dopiero w czasach nowożytnych kronika klasztoru Kastamonitou, założonego dopiero w XI w. Pobyt właskich pasterzy na Świętej Górze w tym stuleciu jest już potwierdzony, przybyli tam prawdopodobnie już wcześniej. Mogli przebywać w tej okolicy, np. na ziemiach klasztoru Kolobou, ale pod inną nazwą, np. „pasterzy (μητε βουκόλους)” co najmniej od IX wieku. Zob., *Actes du Prôtaton*, (Archives de l’Athos VII), ed. D. Papachryssanthou, Paris 1975, s. 180_{11–14}; M. Lascaris, *Les Vlachorynchines. Une mise au point*, „Revue Historique du Sud-Est Européen” 1943, t. 20, s. 182–189; M. Gyóni, *Les Vlaques du Mont Athos au début XIIe siècle*, “Etudes slaves et roumaines” 1948, t. 1, s. 30–42 (gdzie zamieszczona została starsza literatura przedmiotu).

²⁵ Zob. G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, t. 1, cz. 1, (ibidem, *Plates*) Basel 1972, nr 934, s. 635–636: Μαύρωφ πατρικίω [καί] ἄ[ρχο]ντι [τῶν] Σερμεσ[ι]άνων [καί] Βουλγά[ων]. Koleje losów Maurosa były niezwykle, nawet jak na ówczesne niespokojne czasy. Został opisany w „Cudach św. Demetriusza” jako archont Kubera, intrygujący zarówno przeciwko niemu, jak i cesarzowi. Miał aspirować zarówno do przejęcia władzy nad Sermezjanami, jak i opanowania Tesaloniki. Prawdopodobnie do Maura odnosi się uwaga autora „Cudów”, że miał doskonale znać języki Rzymian, Słowian i Bułgarów. Jako człowiek niebezpieczny został ostatecznie zesłany do Konstantynopola. Niewykluczone, że nie przeszkodziło to jego dalszej karierze. W kronice Teofanesa występuje postać „patrikiosa Maura zwanego Bessosem (Μαῦρον τὸν πατρικίον, τὸν Βέσσον)”, który był jednym z dowódców cesarza Justyniana II (685–695, 705–711). Pod koniec jego drugiego panowania w 710 r. został wysłany do Chersonu nad Morzem Czarnym w celu pacyfikacji buntowniczych nastrojów w tym mieście. Imię rodowe Maura sugeruje, że mógł wywodzić się z trackiego plemienia Bessów, utrzymującego swoją tożsamość do późnej starożytności. Zob. *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, op. cit. 291; *Theophanis Chronographia...* AM 6203, op. cit., s. 379₁₈.

²⁶ A. G. Lazarou, op. cit., s. 74–76; I. Boba, *Vlachs in the history of Central Europe*, [w:] *Kelet és Nugat között*, ed. L. Koszta, Szeged 1995, s. 95; W. Pohl, *Walchen, Römer und ‘Romanen’ – Einleitung*, [w:] *‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’*, s. 9–26; H. Wolfram, *Die frühmittelalterliche Romania im Donau- und Ostalpenraum*, ibidem, s. 27–57; W. Haubrichs, *Kontinuität und Ansiedlung von Romanen am Ostrand der alten Gallia und östlich des Rheins: Sprachliche Indikatoren (500–900)*, ibidem, s. 59–85; Th. F. Schneider, M. Pfister, *Romanen und ihre (Fremd-)Bezeichnungen im Mittelalter: Der Schweizer*

nie sprecyzowanym czasie, jednak z pewnością jeszcze przed 1000 r., jako barbaryzm przeniknął do tekstów autorów bizantyńskich, w coraz większym zakresie kojarząc się z etnonimem „Wlachoi” używanym wobec społeczności pasterskich. Obecność Włachów w źródłach bizantyńskich było konsekwencją powrotu granicy nad dolny Dunaj, za sprawą zwycięstw Bazylego II, który podbił państwo Bułgarów w 1018 r. Nowej władzy zaczęły podlegać rozległe terytoria zamieszkałe przez grupy etniczne dotychczas niezauważane przez bizantyńskich autorów. Podobnym „odkrytym” ludem przez Bizantyńczyków oprócz Włachów zostaną również Albańczycy. Potrzeba doprecyzowania statusu tych społeczności, głównie z racji zobowiązań fiskalnych lub militarnych, zapewne przyczyni się do upowszechnienia nowych określeń.

Wyodrębnienie tożsamości nowych nieromejskich poddanych cesarza nie wynikało wyłącznie z kryteriów językowych. Schemat ich identyfikacji przez Bizantyńczyków można dostrzec jeszcze w przededniu „rekonkwisty” Bałkanów. Konstantyn VII Porfirogeneta (912–959), charakteryzując społeczności zamieszkujące peryferia jego państwa, pouczał syna i przyszłego bazyleusa Romana II (959–962), że faktycznymi jego poddanymi są wyłącznie ci mieszkańcy Romanii, którzy są tej samej wiary, prowadzą podobny tryb życia, posiadają podobną powierzchowność, używają tego samego języka oraz są tego samego pochodzenia.²⁷ Tymczasem, jak wynika z opinii wyrażanych przez innych autorów, Własi zamieszkujący nowe ziemie bizantyńskie niekoniecznie spełniali te kryteria.

W następnych wiekach bizantyńscy autorzy nie uznają Włachów za część narodu Romajów, bardziej adekwatnym terminem dla nich pozostaje nazwa „półbarbarzyńców (*mixobarbaroi*)”, często używana wobec nowych cesarskich poddanych zaliczanych do mieszkańców północnego pogranicza²⁸. Mogli być nimi Bułgarzy, Serbowie oraz Własi. Przywódcy „półbarbarzyńców” nie wzdragali się przed uczestnictwem w różnych buntach, zamieszkach i wojnach domowych, które miały miejsce nad dolnym Dunajem po 1046 r. Własi zamieszkujący zachodnie i północne Bałkany są częścią tamtejszych wieloetnicznych społeczności²⁹. O ich aktywności w lokalnych konfliktach dowiadujemy się zwykle w powiązaniu z napływem różnych ludów ze

Raum und das angrenzende alemanische Gebiet, ibidem, s. 127–152; B. Zeller, *Über Romanen, Räter und Walchen im frühmittelalterlichen Churrätien*, ibidem, s. 153–162; K. Dietz, *Benennungen von Romanen und Kelten (und ihrer Sprache) im frühmittelalterlichen England*, ibidem, s. 163–176; J. Kramer, *Romanen, Rumänen und Vlachen aus philologischer Sicht*, ibidem, s. 197–203; M. Metzeltin, *Rumänien: Das Werben eines Staatsnamens*, s. 205–219; I. Hartl, *Walchen, Vlachs and Welsh: A Germanic ethnonym and its many uses*, [w:] *Transformations of Romanness*, s. 395–401.

²⁷ DAI, c. 13, s. 74–75. Zob. G. Dagron, *Formes et fonctions du pluralisme linguistique à Byzance (IXe–XIIe siècle)*, „Travaux et Mémoires”, 12, 1994, s. 219–240. Por. J. Bonarek, op. cit., Toruń 2003, s. 32–34, 36–39, 45–49.

²⁸ J. Bonarek, *Les Bas Danube dans la seconde moitié du XI-ème siècle: nouveaux États ou nouveaux peuples?*, [w:] *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone, From The Ninth To The Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smoraż Różycka, Cracov 2007, s. 196.

²⁹ N. S. Tanaşoca, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI siècles*, „Revue Roumaine d’histoire” 1973, t. 17, s. 61–62.

stepów pontyjskich (Pieczyngów, Uzów, Kumanów). Pozostając sprzymierzeni i niezadko skoligaceni poprzez małżeństwa z notablami pozostałych społeczności paristriońskich „półbarbarzyńców” nie kierują się wyłącznie partykularnymi interesami, czego potwierdzeniem będzie zaangażowanie Włachów w odbudowę bułgarskiej państwowości pod koniec XII w.

SKRÓTY

- DAI – *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins, Washington 1967.
- FHDR – *Fontes Historiae Daco-Romanae = Izvoarele istoriei României*, t. 3, ed. A. Elian, N. Ș. Tanașoca, t. 4, ed. H. Michăescu, R. Lăzărescu, N. Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București 1975–1982.
- ODB – *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan i inni, New York–Oxford 1991.
- SSS – *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 1–8, Wrocław–Warszawa–Kraków 1959–1996.
- Transformations of Romanness – Transformations of Romanness. Early Medieval Regions and Identities*, ed. W. Pohl, C. Gantner, C. Grifoni and M. Pollheimer-Mohaupt, Berlin–Boston 2018.
- ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’ – ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’. Variationen einer nachrömischen Gruppenbezeichnung zwischen Britannien und dem Balkan*, herausgegeben von W. Pohl, I. Hartl, W. Hausbrichs, Wien 2017.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Actes du Prôtaton*, (Archives de l’Athos VII), ed. D. Papachryssanthou, Paris 1975.
- Annales Barenensis*, [w:] MGH SS, t. 5, ed. D. Pertz, Hanover 1844, s. 51–56.
- Chronographiae quae Theophanis continuati nomine fertur liber Vita Basilii Imperatoris*, rec. I. Ševcenko, Berlin–Boston 2011.
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, rec. H. Thurn, Berlin–New York 1973.
- Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la penetration des Slaves dans les Balkans. I–II* ed. P. Lemerle, Paris 1979–1981.
- Povest vremennykh let. Čast’ pervaja*, tekst i perevod. Podgotovka teksta D. S. Lichačeva, perevod D. S. Lichačeva i B. Romanowa, pod redakcje V. P. Adrianova-Peretc, Moskva–Leningrad 1950 [Повесть временных лет. Часть первая, текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова, под редкцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва–Ленинград 1950.]
- Sovety i rasskazy Kekavmena. Poučeniye vizantijskogo polkovodca z XI veka*. Podgotovka teksta, vvadeniye, perevod i kommentarij G. G. Litavrina. Izdaniye vtoroje, pererabotannoje i dopolnennoje, Sankt Petersburg 2003 [Советы и рассказы Кекамена. Поучение византийского полководца з XI века. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г. Г. Литаврина. Издание второе, переработанное и дополненное, Санкт Петербург 2003].
- Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian. Seria grecka, z. 2,3,4 Pisarze z VII–X wieku*, wydali: A. Brzóstkowska, W. Swoboda, Warszawa–Kraków 1989–1997.
- Theophanis Chronographia*, AM 6256, rec. C. De Boor, vol. I, Lipsiae 1893.

Opracowania:

- Boba Imre, *Vlachs in the history of Central Europe*, [w:] *Kelet és Nugat közzött*, ed. L. Koszta, Szeged 1995, s. 95–102.
- Bonarek Jacek, *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w kronice Jana Skylitzesa*, Toruń 2003.
- Bonarek Jacek, *Les Bas Danube dans la seconde moitié du XI-ème siècle: nouveaux États ou nouveaux peuples?* [w:] *Byzantium, new peoples, new powers: the Byzantino-Slav contact zone, from the ninth to the fifteenth century*, ed. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smoraż Różycka, Cracov 2007, s. 193–200.
- Borri Francesco, *Dalmatian Romans and their Adriatic friends: Some further remarks*, [w:] *Transformations of Romanness*, s. 241–252.
- Brezeanu Stelian, *Grecs et Thraco-Romains au Bas-Danube sous le règne du tsar Boris-Michael*, “Revue des Études Sud-Est Européennes” 1981, t. 19, nr 4, s. 643–652.
- Brzozowska Zofia, *Zapożyczona czy własna wizja dziejów powszechnych? Wpływ autorów bizantyńskich na świadomość historyczną Słowian Południowych i Wschodnich (na przykładzie opowieści o Mahomecie i „Historii paulicjan” Piotra z Sycylii)*, [w:] *Widmo Mahometa, cień Samuela. Cesarstwo bizantyńskie w relacji z przedstawicielami innych religii i kultur (VII–XV wiek)*, red. Z. A. Brzozowska, M. Leszka, K. Marinow, T. Wolińska, Łódź 2020, s. 13–44.
- Brzozowska Zofia, Nikolov Angel, *The Culture*, [w:] *The Bulgarian State in 927–969. The Epoch of Tsar Peter I*, eds. M. J. Leszka, K. Marinow, Łódź–Kraków 2018, s. 347–379.
- Bubalo Đorđe, *Bishop Vlaho or Vlahoepiskop*, „Zbornik radova Vizantološkog instituta” [Т. Бубало, *Влахо епископ или влахоепископ*, „Зборник радова византолошког института”] 2001–2002, t. 39, s. 197–220.
- Cvetković Miloš, *O statusu Vlaha Helade u tematskom sistemu*, “Zbornik radova Vizantološkog instituta” [М. Цветковић, *О статусе Влаха Хеладе у тематском систему*, „Зборник радова Византолошког института”] 2018, t. 55, s. 45–64.
- Curta Florin, *Eastern Europe in the Middle Age. (500–1300)*, Leiden–Boston 2019.
- Czamańska Ilona, *Problem pochodzenia Wołochów*, [w:] *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, pod red. M. Salamona i J. Strzelczyka, Kraków 2004, s. 327–335.
- Dagron Gilbert, *Formes et fonctions du pluralisme linguistique à Byzance (IXe–XIIe siècle)*, „Travaux et Mémoires” 1994, t. 12, s. 219–240.
- Ditten Hans, *Emische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin 1993.
- Dietz Klaus, *Benennungen von Romanen und Kelten (und ihrer Sprache) im frühmittelalterlichen England*, [w:] *‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’*, s. 163–176.
- Dmitrev A. D., *Dviženje skamarov*, „Vizantijskij Vremennik” [А. Д. Дмитрев, *Движение скамаров*, „Византийский Временник”] 1952, t. 5, nr 30, s. 3–14.
- Dudek Jarosław, *Status Wołochów w jedenastowiecznym Bizancjum (wg „Rad” Kekaumena)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 35–52.
- Dvoichenko-Markov Demetrius, *The Vlachs. The Latin Speaking Population of Eastern Europe*, „Byzantion” 1984, t. 54, s. 508–526.
- Feraru Mihai R., *Vlahii din Peninsula Balcanică în lumina izvoarelor literale bizantine din secolele X–XII*, [w:] *Quaestiones Romanicae. Lucrările colocviului internațional „Comunicare și cultură în România europeană” (ediția I, 15–16 iunie 2012)*, Szeged 2012, s. 44–56.
- Fiedler Uwe, *Pochodzenie ludności romańskiej (Wołochów i Rumunów) na Półwyspie Bałkańskim. Głos w dyskusji*, „Acta Archeologica Carpathica” 1997–1998, t. 34, s. 119–134.
- Gyóni Matyás, *L’évêque vlaqué de l’archevêche bulgare d’Achris aux XI–XII siècles*, „Études slaves et roumaines” 1948, t. 1, s. 148–159, 224–233.
- Gyóni Matyás, *Les Vlaques du Mont Athos au début XIIe siècle*, „Etudes slaves et roumaines” 1948, t. 1, s. 30–42.
- Gregory Timothy E., *Hellas*, [w:] ODB, t. 1, s. 911.

- Hartl Ingrid, *Walchen, Vlachs and Welsh: A Germanic ethnonym and its many uses*, [w:] *Transformations of Romanness*, s. 395–401.
- Haubrichs Wolfgang, *Kontinuität und Ansiedlung von Romanen am Ostrand der alten Gallia und östlich des Rheins: Sprachliche Indikatoren (500–900)*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 59–85.
- Holzer Georg, *Der Walchen-Name im frühmittelalterlichen Slavischen*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 177–181.
- Ivanov Jordan, *Bălgarski starini iz Makedonija*, [Й. Иванов, *Български старини из Македонија*] Sofija 1970².
- Kazhdan Alexander, *Vlachs*, [w:] ODB, t. 3, s. 2183–2184.
- Kazhdan Alexander, Cutler Anthony, *George Hamartolos*, [w:] ODB, t. 2, s. 836.
- Koroljuk Vladimir D., *Volochii i Slavjane russkoj letopisi*, Kišynëv 1971 [В. Д. Корольюк, *Волохи и Славяне русской летописи*, Кишинев 1971].
- Kotłowska A., *Uwagi do przekładu*, [w:] *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. Zeszyt 6, pisarze wieku XI*, tłumaczenie i komentarz A. Kotłowska, współpraca A. Brzostkowska, Warszawa 2013, s. 5–9.
- Koukoudis Asterios I., *The Vlachs. Metropolis and Diaspora*, Thessaloniki 2003.
- Kramer Johannes, *Romanen, Rumänen und Vlachen aus philologischer Sicht*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 197–203.
- Kristó Gyulia, *Hungarian History in the Ninth Century*, Szeged 1996.
- Lascaris Michael, *Les Vlachorynchines. Une mise au point*, „Revue Historique du Sud-Est Européen” 1943, t. 20, s. 182–189.
- Lazarou Achilleus G., *L'Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Thessaloniki 1986.
- Litavrin Gennadij G., *Vlachi vizantijskich istočnikov*, [w:] *Vizantija i Slavjane (sbornik statej)*, Sankt Peterburg 1999 [Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников*, [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт Петербург 1999], s. 130–166.
- Mango Ciril, *Historia Bizancjum*, przekł. M. Dąbrowska, Gdańsk 1997.
- Metzeltin Michael, *Rumänien: Das Werben eines Staatsnamens*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 205–219.
- Mirdita Zef, *Balkanski Vlasi u svijetlu podataka Bizantskih autora*, „Povijesni prilozii”, t. 14, 1995, s. 25–115.
- Moravcsik Gyulia, *Byzantinoturcica, II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Berlin 1983.
- Nallbani Etleva, *Transformations et continuité dans l'ouest des Balkans: le cas de la civilisation de Komani (VI–IX siècles)*, [w:] *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. IV. Actes du IV colloque internationale de Grenoble, 10–12 octobre 2002*, ed. P. Cabannes, J. L. Lamboley, Paris 2004, s. 481–490.
- Năsturel P. Ș., *Les Valaques Balcaniques aux X–XIII siècles (Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine)*, „Byzantinische Forschungen” 1979, t. 7, s. 89–112.
- Năsturel Petre Ș., *Vlacho-Balcanica*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher” 1977, t. 22, s. 221–248.
- Năsturel Petre Ș., *Vlahii din spațial byzantin și bulgăresc până la cucerirea otomană* [w:] *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București 1996, s. 50–82.
- Papadakis Aristeides, *Kanonikon*, [w:] ODB, t. 2, s. 1102–1103.
- Pillon Michael, *L'exode des „Sermésiens” et les grandes migrations des Romains dans les Balcanes durant le Haut Moyen Âge*, „Études Balkaniques” 2002, t. 3, s. 103–141.
- Pohl Walter, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr.*, München 1988.
- Pohl Walter, *Walchen, Römer und 'Romanen' – Einleitung*, [w:] 'Walchen', 'Romani' und 'Latini', s. 9–26.
- Podskalsky Gerhard, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgaren und Serbien. 865–1459*, München 2000.
- Podskalsky Gerhard, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2000.

- Prostko-Prostyński Jan, *Gli scamari. Considerazioni sulla loro identità*, „Bulletino dell’Istituto storico Italiano per il Medio Evo Archivio Muratoriano” 1993, t. 99, nr 1, s. 279–300.
- Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867–1025)*, red. F. Winkelmann, Berlin 2013.
- Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, bearbeitet von F. Dölger, A. E. Müller, A. Beihammer, *1 Teil, 2 Halband Regesten 867–1025*, München 2003; bearbeitet von F. Dölger, *Teil 3. Regesten 1204–1282*, München–Berlin 1932.
- Risos Antonios, *The Vlachs of Larissa in the 10th century*, „Byzantinoslavica” 1990, t. 51, nr 2, s. 202–207.
- Róna-Tas András, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest 1996.
- Schneider Thomas Franz, Pfister Max, *Romanen und ihre (Fremd-)Beziehungen im Mittelalter: Der Schweizer Raum und das angrenzende alemanische Gebiet*, [w:] ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’, s. 127–152.
- Stephenson Paul, *Byzantium’s Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans. 900–1250*, Cambridge 2000.
- Stănescu Eugen, *Byzantinovlachica I. Les Vlaques à fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine la peninsule balkanique*, „Revue des études sud-est européennes” 1968, t. 6, nr 3, s. 407–438.
- Swoboda Wincenty, Wędzki Andrzej, *Włosi*, [w:] SSS, t. 6, cz. 2, s. 576–583.
- Tanaşoca Nicola-Serban, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI siècles*, „Revue Roumaine d’histoire” 1973, t. 17, s. 61–82.
- Vătăşescu Cătălina, *L’ethnonyme Romanus en dalmatie et roumain*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 2020, t. 48, nr 1, s. 71–76.
- Wesinger Peter, *Die Romanen im frühmittelalterlichen bayerisch-österreichischen Raum aus namenkundlicher und sprachwissenschaftlicher Sicht*, [w:] ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’, s. 87–112.
- Winnifrith Tom J., *The Vlachs. The History of Balkan People*, London 1987.
- Wolfram Herwig, *Die frühmittelalterliche Romania im Donau- und Ostalpenraum*, [w:] ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’, s. 27–57.
- Zacos G., Veglery A., *Byzantine Lead Seals*, t. 1, cz. 1, Basel 1972.
- Zeller Bernhard, *Über Romanen, Räter und Walchen im frühmittelalterlichen Churrätien*, [w:] ‘Walchen’, ‘Romani’ und ‘Latini’, s. 153–162.
- Živković Tibor, *De Conversione Croatorum et Serborum. A Lost Source*, Belgrade 2012.

